ČLÁNKY

Radim Kočandrle

Apeiron jako bezmezná přirozenost

Anaximandrovu τὸ ἄπειρον byla vždy věnována velká pozornost. Pozornost zasloužená, neboť odhlédneme-li od Thaléta z Miletu, právě od Anaximandra se v mnohém odvíjí filosofie jako taková. V tradici je τὸ ἄπειρον ztotožněno s „počátkem a prvkem“. Obvyklé učebnicové výklady staré řecké filosofie se často reduktivně soustředí právě na uvedený moment, který nakonec převažuje i v obecném povědomí. Je přitom dobře známé, že daný výklad má své kořeny až u Aristotela a Theofrasta v jejich pojetí ἀρχή, „počátku“, „principu“. Ačkoli je tedy otázka po ἀρχή poplatná peripatetickým výkladům, přesto lze prohlásit, že vyložit Anaximandrův „princip“ vede k uchopení pomyslného srdce myšlení archaické doby. Mohli bychom totiž očekávat, že se za ním nezřetelně skrývá někdejší koncepce následně překrytá pozdními výklady. Ačkoli jsme Anaximandrovu principu věnovali bližší pozornost již dříve, v této studii se k němu vrátíme.ⁱ Zaměříme se přitom na charakteristické rysy celé koncepce a všimneme si i dalších aspektů, které jsme dříve nerozvinuli.ⁱⁱ

ⁱ Srov. Kočandrle, R., 2008, s. 140-201; 2010, s. 183-245.

ⁱⁱ Překlady antických autorů pořídil na základě starších překladů V. Hladký a kol.

Jsme si vědomi, že již záměr po explikaci τὸ ἄπειρον je spíše pokračováním Aristotelova výkladu, neboť snaha o bližší pochopení Anaximandrova principu jde nutně ve šlépějích Aristotela a jeho interpretačních konceptů. Τὸ ἄπειρον je zde odpovědí na otázku po ἀρχή, „počátku“, „principu“, která je přitom poplatná právě Aristotelovi. Přesto však asi nemusíme pochybovat, že otázka po počátku a původu všeho byla myslitelům archaické doby blízká. Nejspíše však ale nikoli co do hledání jednoho principu za vším děním. Tento náhled je až důsledkem Aristotelova vlastního konceptu přírody a rámce rozlišení čtyř příčin, přičemž myslitelům archaické doby připsal zejména pouze jednu z příčin – ve smyslu látky. Je známou skutečností, že uvedený interpretační posun starou filosofií významně dezinterpretoval a již v českém jazykovém kontextu se často artikuluje známým tvrzením, podle něhož drtivá většina myslitelů žijících před Aristotelem byla „postížená“ jakýmsi „hledáním pralátek“. Jeden od druhého se pak liší právě co do podoby údajně zastávaného látkového počátku, který je převážně identifikován s jedním z prvků. Při vědomí daného Aristotelova interpretačního pohledu se však snad můžeme pokusit v daném výkladu nalézt něco z možných původních konceptů, neboť lze předpokládat, že Aristotelés reagoval na určitou stránku nebo konkrétní část v učení myslitelů archaické doby. Mohli bychom očekávat, že za Aristotelovým výkladem se může skrývat někdejší výklad dění v přírodě, která se ve svých proměnách nevyčerpává a udržuje v nových generacích.

Situace v rámci výkladu Anaximandra je přesto ještě trochu jiná než u ostatních myslitelů. U nich se často můžeme pokoušet o interpretaci jejich myšlení na základě širší škály autorů, kteří je ve svých dílech zmiňují. Například u Hérakleita z Efesu je patrné, že zmiňovaný oheň nemá právě ty charakteristiky, které mu propůjčuje Aristotelés. U Anaximandra se

nalézáme v obtížnější situaci, neboť dochované texty *de facto* odrážejí výhradně peripatetické pochopení. Co se tak skrývá za substantivem τὸ ἄπειρον zůstává tajemstvím. Jak uvidíme, ani antičtí autoři si nejsou v dané otázce jisti.

Do dnešních dnů byla v odborné literatuře podána celá řada výkladů jak Anaximandrovu τὸ ἄπειρον rozumět. Byly předloženy různé koncepce významů daného pojmu a v návaznosti na to i překladů. Etymologie slova ἄπειρος vzhledem k α- privativní směřuje jednak k popření hranic, πέρας, a současně k vyjádření neznalosti, nezkušenosti. Slova ἄπειρος a ἀπείρων rovněž popisovala síť, z níž není možné se vyprostit, nebo kruhy a prsteny, kdy byl akcent položen na nepřetržitost a souvislost.ⁱ Ch. H. Kahn tak navíc poukázal ke kořeni περ- (podobně jako ve slovech πείρω, περάω, περαίνω odkazujících ke směru dopředu, kde má tento pohyb zároveň skončit), a význam by měl být slovesný: „co nelze být překročeno od konce ke konci.“ⁱⁱ V podobném duchu lze akcentovat smysl nesmírné rozlehlosti, kdy se u Homéra objevuje epická forma ἀπείρων ve vztahu k rozloze země a moře. Podobně podle Xenofana z Kolofónu ubíhá spodní mez Země do bezmezna, ἐς ἄπειρον.ⁱⁱⁱ V pozdější době je u ovšem již konkrétně užito v protikladu k tomu, co je vymezené, co má hranici.^{iv} Ačkoli je uvedené rozlišení ze své povahy problematické, lze v rámci prostorových konotací τὸ ἄπειρον překládat především jako „bezmezno“ nebo „neomezeno“. Podle zpráv mělo u Anaximandra navíc

ⁱ Srov. *LSJ*, s. v. ἄπειρος; ἀπείρων.

ⁱⁱ Srov. Kahn, Ch. H., 1960, s. 232.

ⁱⁱⁱ Xenofanés, *DK* 28 B 28.

^{iv} Filoláos, *DK* 44 B 1, B 2, B 6.

doslova všechno „obklopovat“.ⁱ Právě akcent na prostorovou stránku se zdá zdá nejpůvodnější a také v tomto smyslu převládá ve výkladech soudobých badatelů. V případě matematických souvislostí je možné τὸ ἄπειρον vyložit jako „nekonečno“, ačkoli podobný význam není u Anaximandra nejspíše adekvátní, neboť reflektovaný problém nekonečnosti bude až pozdní. V rámci výkladu nauky o prvcích jej lze zároveň tematizovat jako „neurčito“ ve smyslu kvalitativní stránky, neboť mělo být oproti určitým prvkům neurčitou přirozeností. Popis je tak zaměřen na vyjádření povahy ἀρχή. V daném smyslu odlišuje Simplikios Anaximenovu „jednu bezmeznou základní přirozenost“ jako „určitou“, oproti Anaximandrově „neurčité“.ⁱⁱ Vzhledem k Anaximandrovu způsobu výkladu vzniku ve smyslu oddělování protikladů bylo τὸ ἄπειρον vyloženo rovněž jako směs, nebo byl kladen důraz na jeho vnitřní neohrazenost, nevymezenost. Podobně lze akcentovat časovou stránku, neboť jako ἀρχή mělo být „trvalé a nestárnoucí“ⁱⁱⁱ a „nesmrtelné a nehynoucí“^{iv}, nebo stránku prostorovou ve smyslu kruhu nebo sféry. Termín mohl ovšem nést více významů současně, neboť užší vymezení je až otázkou pozdější doby. A jak uvidíme dále, je navíc možné, že τὸ ἄπειρον jako substantivum mohlo být Anaximandroví přiřknuto až později, byť snad v opoře o původní adjektivní užití.^v

Naše snaha po výkladu Anaximandrový ἀρχή ovšem již ze své podstaty naráží na zásadní obtíž, neboť již antičtí autoři si s Anaximandrovým principem nevěděli rady. Áetios mu přímo vytýká, že

ⁱ Aristotelés, *Phys.* III,4,203b6 = DK 12 A 15; Hippolytos, *Ref.* I,6,1 = DK 12 A 11.

ⁱⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,26 = DK 13 A 5.

ⁱⁱⁱ Hippolytos, *Ref.* I,6,1 = DK 12 A 11 = DK 12 B 2.

^{iv} Aristotelés, *Phys.* III,4,203b13 = DK 12 A 15 = DK 12 B 3.

^v Srov. Dancy, R. M., 1989, s. 171-172; Gottschalk, H. B., 1965, s. 51-52; Graham, D. W., 2006, s. 29-30; KRS, 2004, s. 142-144.

neuvedl co τὸ ἄπειρον je: „Mýlí se však, protože neříká, co to bezmezo je, zdali je to vzduch, nebo voda, nebo země, nebo nějaké jiné těleso.“ⁱ V podobném duchu se v odvolání na Porfyria vyjadřuje i Simplikios.ⁱⁱ U Áetia tak rezonuje skutečnost, že ani antičtí autoři nebyli co do určení či pochopení Anaximandrova principu v lepší pozici než my dnes. Pokud uvážíme Diogenovu zprávu, že jeho spis byl k dispozici ještě ve 2. století př. Kr., mohl být dobře přístupný i členům peripatetické školy.ⁱⁱⁱ Jeho rámcově doložená přítomnost v knihovně helénistického gymnázia v Taormině na Sicílii danou věc posiluje.^{iv} Rozpaky starých autorů tak nejspíše vyjadřují samotnou povahu Anaximandrova textu. Je velmi pravděpodobné, že sám Anaximandros přímo neartikuloval co τὸ ἄπειρον představuje. Jeho text, který Simplikios odhaluje jako „básnický“, nemusel být ze své povahy precizní. To by navíc dobře souhlasilo s Aristotelovým svědectvím, podle něhož mělo být τὸ ἄπειρον „božstvím“.^v

Význam

Jak uvidíme dále, podle tradice neměl Anaximandros za „počátek a prvek“ pokládat některý z takzvaných prvků, ale jakousi „jinou přirozenost, která je bezmezná.“^{vi} V dochovaných textech můžeme ve své podstatě odlišit dva hlavní důvody pro vymezení τὸ ἄπειρον za princip. Klíčem k celému problému výkladu a pochopení τὸ ἄπειρον může být zejména Áetios, který je jako jediný z doxografů ve svém textu konkrétní:

ⁱ Áetios, *Plac.* I,3,3 = DK 12 A 14.

ⁱⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 149,15-17.

ⁱⁱⁱ *DL* II,2 = DK 12 A 1.

^{iv} Blanck, H., 1997.

^v Aristotelés, *Phys.* III,4,203b14 = DK 12 A 15.

^{vi} Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9 = DK 12 B 1.

„Říká, že [bezmezno] je proto neomezené, aby v žádném ohledu neustávalo vznikání, které je jím zakládáno.“ⁱ

Uvedené zdůvodnění podporuje i Simplikios:

„Anaximandros, spoluobčan a druh Thaléta, (...) jako první předpokládal bezmezno, aby [je] mohl použít k přehojným vznikům.“ⁱⁱ

Oba texty se vztahují k bezmeznému vzniku, který je zakládán právě díky τὸ ἀπειρον. Celou myšlenku podporuje i Aristotelés, který za jeden z důvodů pro postulování bezmezna ve *Fyzice* uvádí:

„Důvěra, že je nějaké bezmezno, pochází u těch, kdo to zkoumají, ponejvíce z pěti [důvodů]: ... dále tím, že vznik a zánik neustane pouze v tom případě, že bezmezno je tím, odkud se odebírá to, co vzniká;“ⁱⁱⁱ

Následně však uvedený důvod sám kritizuje:

„Vždyť k tomu, aby neustalo vznikání, není nutné, aby smyslově vnímatelné těleso bylo nekonečné aktuálně. Je totiž možné, že zánik jednoho je vznikem jiného, neboť veškerenstvo je omezené.“^{iv}

Zda Aristotelés skutečně akcentuje Anaximandra, či se spíše jedná o paušální popis koncepce, která ovšem mohla z Anaximandra vycházet, se

ⁱ Áetios, *Plac.* I,3,3 = *DK* 12 A 14.

ⁱⁱ Simplikios, *In Arist. De caelo* 615,13 = *DK* 12 A 17.

ⁱⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* III,4,203b15.

^{iv} Aristotelés, *Phys.* III,8,208a8 = *DK* 12 A 14.

můžeme jen domnívat. V každém případě by τὸ ἄπειρον vyjadřovalo bezmezný zdroj, díky němuž může stále docházet ke vzniku.

Jiný důvod, který se vztahuje k nauce o prvcích a má zároveň oporu v Anaximandrově textové tradici, lze opět doložit u Aristotela:

„Bezmezné těleso však nemůže být ani jedno a jednoduché, ani – jak někteří [Anaximandros] tvrdí, něco mimo prvky, z čeho se prvky rodí, – ani vůbec [nemůže být]. Jsou totiž někteří, kteří za bezmezné považují toto, a nikoli vzduch nebo vodu, aby ostatní [prvky?] nezanikly působením jejich bezmeznosti. [Prvky] jsou totiž navzájem protikladné, například vzduch je chladný, voda vlhká, oheň zase teplý. Pokud by jeden z nich byl neomezený, ostatní by už zanikly. Proto tvrdí, že [bezmeznost] je něco jiného, z čeho tyto [prvky] vznikají.“ⁱ

Jsou-li prvky vzájemně protikladné a bude-li jeden z nich neomezený, ostatní zaniknou. Proto bezmeznost nemůže být jedním z nich, ale musí se jednat o něco jiného, z čeho sami vznikají. Když danou pasáž komentuje Simplikios, připisuje daný důvod právě Anaximandrovi.ⁱⁱ Simplikios tak Anaximandrovi přisuzuje oba důvody. Text má rovněž oporu v dále uvedeném Simplikiově referátu (*DK* 12 A 9). Podle všeho v něm Simplikios ukazuje, že Anaximandrov princip nebyl žádným z prvků z důvodu jejich vzájemné proměny. V závěru textu je přitom popsán na pozadí nauky o prvcích jako „něco jiného mimo ně“. Podobně tak činí Aristotelés ve výše uvedené pasáži (*DK* 12 A 16), aniž by však uváděl, kterého myslitele má přímo na mysli.

ⁱ Aristotelés, *Phys.* III,5,204b22 = *DK* 12 A 16.

ⁱⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 479,33.

V dané souvislosti se τὸ ἄπειρον často uvádí i v souvislosti s tzv. „středním prvkem“, o němž se Aristotelés zmiňuje na různých místech svých spisů.ⁱ Již v antice však panovala nejistota, ke kterému mysliteli se vztahuje. Alexandros z Afrodisiady jej však připisuje právě Anaximandroví:

„Ke svým zkoumáním přidal [Aristotelés] také názor Anaximandra, který předpokládal, že počátkem je prostřední přirozenost mezi vzduchem a ohněm, nebo vzduchem a vodou; neboť se [tam] mluví obojím způsobem.“ⁱⁱ

Může se ovšem jednat pouze o peripatetický koncept, přestože se z různých Aristotelových zmínek zdá, že skutečně existoval myslitel, jehož výklad podobný pohled umožňoval, jak může být patrné již z této pasáže:

„Všichni ti, kteří mluví o přirozenosti, předpokládají, že bezmeznem je jakási jiná přirozenost takzvaných prvků, například voda, vzduch nebo to, co je mezi nimi.“ⁱⁱⁱ

Aristotelés však na jiném místě uvádí Anaximandra ve skupině myslitelů, kteří neměli vysvětlovat vznik na základě proměny jednoho prvku, ale vydělováním protikladů:

ⁱ Aristotelés se o tzv. středním prvku zmiňuje celkem na devíti místech. Mezi vzduchem a vodou jej uvádí v *Phys.* III,4,203a18, *Phys.* III,5,205a27, *De caelo* III,5,303b12, *Met.* I,8,989a14. Mezi ohněm a vzduchem: *Phys.* I,4,187a14, *De gener. et corr.* II,1,328b35, *Met.* I,7,988a30. Obě možnosti jsou zmíněny také v *De gener. et corr.* II,5,332a19 jako hustší než vzduch a oheň a zároveň řidší než ostatní. Mezi vodou a ohněm je prvek řazen v *Phys.* I,6,189b3.

ⁱⁱ Alexandros z Afrodisiady, *In Arist. Met.* 60,8 = DK 12 A 16.

ⁱⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* III,4,203a16.

„Jak však tvrdí badatelé o přírodě, jsou dva způsoby [výkladu]. Jedni se totiž domnívají, že [živlové] těleso, které je základem, je jedno, ať už některé ze tří [živlových těles], nebo jiné, které je hustší než oheň a jemnější než vzduch. Ostatní věci se podle nich rodí zhušťováním a zředováním, čímž vznikají mnohé věci. Toto jsou protiklady, obecně vzato nadbytek a nedostatek, stejně jako když Platón mluví o velkém a malém, až na to, že podle Platóna těmi protiklady je látka, kdežto tvar je jedním, zatímco podle badatelů o přírodě je látka jedno v základu a protiklady jsou rozdíly a formy. Jiní si však myslí, že protiklady se vydělují z jedna, v němž jsou, jak tvrdí Anaximandros.“ⁱ

Uvedená skutečnost však ještě nemusí vylučovat, že právě s Anaximandrem byl tzv. „střední prvek“ spojován. Je totiž možné, že se jedná o koncepci, k níž jej bylo možné z jednoho hlediska zahrnout a z jiného již ne. Aristotelés mohl opravdu reagovat na konkrétní koncepci, přičemž ji ovšem artikuloval vlastním způsobem na pozadí nauky o prvcích.

Abychom celému pojetí lépe porozuměli, musíme se ohlédnout za textovou tradicí, která se k Mílétanovu principu vyslovuje.

Apeiron u Aristotela

Nejstarším autorem, který přináší zprávy o Anaximandrovu τὸ ἄπειρον, je Aristotelés. Oproti očekávání však můžeme shledat, že sám vlastně o Anaximandrovu principu jako o τὸ ἄπειρον nehovoří. A když jej zmiňuje, uvádí jej jako „jedno“ (τὸ ἓν) nebo „směs“ (τὸ μίγμα). Již v I. knize *Metafyziky*, kde svým předchůdcům jednotlivé principy přiřazuje,

ⁱ Aristotelés, *Phys.* I,4,187a12-20 = DK 12 A 16.

Anaximandra jménem vůbec neuvádí. Ve svých spisech přitom zmiňuje Anaximandrovo jméno pouze ve čtyřech případech (odhlédneme-li od zmínky v pseudo-aristotelském spise *De Melisso, Xenophane, Gorgia* (MXG II,975b22)). Dvakrát tak činí ve *Fyzice*ⁱ, jednou v *Metafyzice*ⁱⁱ, a rovněž jednou ve spise *O nebi*ⁱⁱⁱ, v němž se ovšem daná pasáž popisu principu netýká.

Na prvním z obou míst *Fyziky* Aristotelés rozlišuje dvě skupiny „badatelů o přírodě“ na základě koncepcí vzniku. Druhou ze skupin charakterizuje slovy:

„Další tvrdí, že protiklady se vydělují z jedna, v němž jsou, jak tvrdí Anaximandros a ti, kdo říkají, že je jedno a mnohé, jako Empedoklés a Anaxagorás. I podle nich se totiž všechno ostatní vyděluje ze směsi.“^{ciiv}

Z textu není příliš jasné, zda se k Anaximandroví vztahuje pouze zmínka o vydělování protikladů z jedna, nebo rovněž o směsi. Že se podle Aristotela jedná o analogické koncepce je zřejmé z jiné pasáže *Metafyziky*, kde je směs s Anaximandrem uvedena již přímo. Text *Fyziky* je zde zobecněn, přičemž ukazuje, že zmínění myslitelé údajně předjímali koncept látky, která je jako podklad změny v možnosti:

„Všechno vzniká ze jsoucího, totiž z toho, co je v možnosti, zatímco z nejsoucího se nic neuskutečňuje. A toto [to v možnosti] je ono

ⁱ Aristotelés, *Phys.* I,4,187a21 = DK 12 A 9; III,4,203b14 = DK 12 A 15.

ⁱⁱ Aristotelés, *Met.* XII,2,1069b22.

ⁱⁱⁱ Aristotelés, *De caelo*, II,13,295b12 = DK 12 A 26.

^{iv} Aristotelés, *Phys.* I,4,187a21 = DK 12 A 9.

Anaxagorovo jedno – neboť to je lepší výraz než jeho „všechno pospolu“ i než Empedokleova a Anaximandrova směs, a jak říká Démokritos.ⁱ

Ani na jednom z uvedených míst tak Aristotelés τὸ ἅπειρον nezmiňuje. Signifikantní naopak může být, že Anaximandrův princip shodně uvádí jako „jedno“ nebo „směs“, ačkoli to jistě může být poplatné podobnosti obou textů. Jediná pasáž, kde se v Aristotelově textové pozůstalosti objeví Anaximandros spolu s τὸ ἅπειρον, je tak pouze druhá z uvedených pasáží *Fyziky*.

Jedná se o text III. knihy, která se po výkladu pohybu soustředí právě na téma bezmezna (neomezena, nekonečna). Aristotelés zde rozvádí, že téma bezmezna náleží do sféry vědy o přírodě, neboť ta se zabývá velikostmi, pohybem a časem, které jsou bezmezné, nebo naopak omezené. Všichni badatelé o přírodě se přitom měli bezmeznem zabývat a pokládat jej za princip, ἀρχή.ⁱⁱ Dříve než Aristotelés uvede důvody pro postulaci bezmezna a rozvine vlastní pohled, ukazuje, proč bylo za ἀρχή považováno. Je totiž vyloučeno, aby bylo jednak jsoucí pouze samo o sobě bez účelu a jednak aby mělo jinou mohutnost než ἀρχή:

„Neboť všechno buď je počátkem, nebo je z nějakého počátku. Není však žádný počátek bezmezna, neboť by pak [počátek] byl jeho mezí. Dále je [bezmezno] jak nezrozené, tak nezanikající, pokud je jakýmsi počátkem. Protože to, co vzniká, nutně postihne konec, a každý zánik má svůj konec. Proto jak říkáme, tento [počátek] nemá počátek, ale zdá se, že on sám je počátkem jiných věcí, že všechny věci objímá a řídí; jak říkají ti, kdo vedle bezmezna nepředpokládají jiné příčiny, například mysl nebo lásku. A

ⁱ Aristotelés, *Met.* XII,2,1069b22 = DK 59 A 61.

ⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* III,4,202b30-203a4.

bezmezno je božstvím, neboť je nesmrtelné a nehynoucí, jak praví Anaximandros a většina badatelů o přírodě.ⁱ

Uvedený text je tak jediným místem, kde se u Aristotela Anaximandros objeví ve společnosti s τὸ ἄπειρον. Žádný starší text neexistuje. Můžeme však na jeho základě skutečně oprávněně tvrdit, že Aristotelés přiřazuje Anaximandrovi princip v podobě τὸ ἄπειρον? Domníváme se, že nikoli, ačkoli je Anaximandros uveden jménem. Celá kapitola je totiž bezmeznu věnovaná, přičemž Aristotelés opakovaně tvrdí, že všichni badatelé o přírodě se bezmezem zabývali a měli jej pokládat za princip. Anaximandros je současně zmíněn ve společnosti s „většinou badatelů o přírodě“. Ačkoli by tak vystupoval jako nejstarší z celé skupiny, nezdá se, že by uvedené téma bylo spojeno výlučně s ním. To může být patrné již z předcházející pasáže:

„Všichni ti, kteří mluví o přirozenosti, předpokládají, že bezmezem je jakási jiná přirozenost takzvaných prvků, například voda, vzduch nebo to, co je mezi nimi,ⁱⁱ

v níž je bezmezno *de facto* pokládáno za vlastnost toho kterého prvku. To by mohl být jeden z argumentů proti uznání celé pasáže jako výpovědi pouze o konkrétním Anaximandrově principu. Navíc se lze totiž domnívat, že Anaximandros není uváděn explicitně s τὸ ἄπειρον jako s principem, ale primárně se jedná o jeho výměr „božství“, na který Aristotelés ve skutečnosti klade důraz, neboť τὸ ἄπειρον mělo být „nesmrtelné a

ⁱ Aristotelés, *Phys.* III,4,203b14 = DK 12 A 15.

ⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* III,4,203a16.

nehynoucí“. Aristotelova slova „jak praví“ se nejspíše vztahují právě ke spojení „nesmrtelné a nehynoucí“, které H. Diels označil za přímý Anaximandrov zlomek *DK* 12 B 3. Obě slova jsou zároveň v úzkém vztahu k příčině (uvedené v předchozí větě), v Aristotelově konceptu synonymní s počátkem. Zdá se proto, že Aristotelés ukazuje, že většina jeho předchůdců pokládala počátek za božství. Uvedení Anaximandrova jména tak spíše může vést k předpokladu, že se jednalo o typický rys v jeho myšlení, na který Aristotelés upozorňuje.

Pokud je naše úvaha správná, zdá se, že jednotlivá textová místa Aristotelových spisů ve své podstatě nedávají prostor pro obvyklé tvrzení, že Anaximandros pokládal za princip τὸ ἄπειρον. Můžeme jistě vzít v úvahu pasáže, které se τὸ ἄπειρον týkají, aniž by byl Anaximandros explicitně uveden. Takovou může být zmínka v *Metafyzice*, v níž Aristotelés, bez toho aby uváděl konkrétní jména, obecně zmiňuje badatele o přírodě. Tvrdí zde, že zatímco podle jednoho z nich je „jedno“ láskou, podle jiného vzduchem, nebo naopak bezmeznem.ⁱ Spojovat ovšem ovšem podobné pasáže výlučně s Anaximandrem nemusí být adekvátní. Je-li tomu skutečně tak, musíme obrátit pozornost k Aristotelovu nástupci, Theofrastovi. A zároveň k tradici, která z Theofrasta vychází a dotváří hrubý obrys jeho spisu *Názory přírodovědecké* (Φυσικῶν δόξαι), jakkoli založeném na původním Aristotelově rozvrhu.

Apeiron u Theofrasta

Jak se obecně soudí, patrně nejlepší zachování Theofrastovy zprávy o Anaximandrově ἀρχή je doložené prostřednictvím Simplikia v jeho

ⁱ Aristotelés, *Met.* X,2,1053b15.

komentáři k Aristotelově *Fyzice*. Zde je τὸ ἄπειρον jako Anaximandrov princip již výslovně uváděno:

„Mezi ty, kteří mluvili o [počátku] jakožto o jednu, jako o pohyblivém a bezmezném, patří Anaximandros z Miletu, syn Praxiadův, žák a nástupce Thalétův. Za počátek a prvek toho, co je, prohlásil bezmezno (τὸ ἄπειρον). Jako první dal počátku toto jméno. Říká, že počátkem není ani voda, ani žádný z takzvaných prvků, nýbrž jakási jiná přirozenost, která je bezmezná (φύσιν ἄπειρον), z níž vznikají všechna nebesa a světy v nich. Z těch pak je jsoucím věcem vznik, do toho nastává i zánik, podle nutnosti; navzájem si totiž platí trest a pokutu za [svě] bezpráví, podle řádu času. Takto to říká slovy dosti básnickými. Je zřejmé, že když pozoroval vzájemnou proměnu čtyř prvků, neuznal za podklad jeden z nich, ale něco jiného mimo ně. Podle něj vznik není působen proměnou prvku, ale oddělováním protikladů skrze věčný pohyb. Proto jej Aristotelés zařadil k těm kolem Anaxagory.“ⁱ

Další texty, které by měly rovněž vycházet z Theofrasta, zprávu v ohledu „počátku a prvku“ obecně potvrzují:

Diogenés Laertios:

„Za počátek a prvek prohlásil bezmezno (τὸ ἄπειρον), aniž by je určil jako vzduch, vodu nebo něco jiného; části se proměňují, avšak celek je neproměnný.“ⁱⁱ

Pseudo-Plútarchos:

ⁱ Simplicios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9 = DK 12 B 1.

ⁱⁱ DL II,1 = DK 12 A 1.

„Po Thalétovi tvrdil jeho druh Anaximandros, že bezmezné (τὸ ἄπειρον) je příčinou vznikání a zanikání veškerenstva.“ⁱ

Hippolytos:

„Za počátek jsoucích věcí prohlásil jakousi přirozenost bezmezna (φύσιν τινὰ τοῦ ἀπείρου), ze které vznikají nebesa a světy v nich. Tato přirozenost je prý trvalá a nestárnoucí a obklopuje všechny světy. Anaximandros tedy řekl, že bezmezno (τὸ ἄπειρον) je počátkem a prvkem jsoucích věcí, když jako první nazval počátek tímto jménem. Jemu je vlastní trvalý pohyb, během něhož dochází k tomu, že vznikají nebesa.“ⁱⁱ

Áetios:

„Anaximandros z Miletu, syn Praxiadův, říká, že bezmezno (τὸ ἄπειρον) je počátkem jsoucích věcí, neboť z něj všechno vzniká a do něj všechno zaniká.“ⁱⁱⁱ

Z uvedených vybraných textů je zřejmé, že Anaximandrův „počátek a prvek“ byl opakovaně vymezován na pozadí nauky o prvcích. Zároveň je patrné, že ani antická tradice očividně neví, co se pod slovem τὸ ἄπειρον skrývá. Naše vlastní situace proto nemůže být lepší.

Možným vodítkem a důležitým momentem je způsob vzniku, který měl Anaximandros postulovat a který spočíval v oddělování protikladů věčným pohybem. Právě z tohoto důvodu jej měl Aristotelés řadit k myslitelům jako byl Anaxagorás. Simplicios navíc v dalším pokračování svého

ⁱ Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

ⁱⁱ Hippolytos, *Ref.* I,6,1-2 = DK 12 A 11.

ⁱⁱⁱ Áetios, *Plac.* I,3,3 = DK 12 A 14.

komentáře Aristotelovy *Fyziky* připojuje, že tak analogicky činil i Theofrastos:

„A Theofrastos říká, že Anaxagorovo učení se v tomto podobá Anaximandrovu. Anaxagorásⁱ totiž tvrdí, že při vydělování z bezmezna se sourodé věci pohybují k sobě a že to, co bylo v [původním] celku zlatem, stává se zlatem, a co bylo zemí, stává se zemí. A stejně je tomu i s každou jinou věcí: nevznikají, nýbrž trvaly již předtím v [původním celku]. Za příčinu pohybu a vzniku považoval Anaxagorás mysl; a to, co se jejím působením vydělilo, zrodilo světy a přirozenost ostatních [věcí]. A při takovémto pojetí by se zdálo, říká [Theofrastos], že Anaxagorás považuje látkové počátky [počtem?] za bezmezné, a že je jedna příčina pohybu a vzniku, totiž mysl. Jestliže by se však někdo domníval, že směs všech [věcí] je jednou přirozeností, neurčitou jak tvarem, tak velikostí, vyplývá z toho, že tvrdí, že jsou dva počátky: přirozenost bezmezna a mysl. Tak se ukazuje, že předpokládá tělesné prvky podobným způsobem jako Anaximandros.“ⁱⁱ

Simplikios přitom celou pasáž ještě dále v rámci svého komentáře téměř zopakuje (*In Arist. Phys.* 154,14-23 = *DK* 12 A 9a). Z uvedeného srovnání se zdá, že jak ambivalentnost v možnosti čtení směsi v rámci výkladů monistů a pluralistů, tak především vymezení principu jako jednoho a neurčitého, je tím, proč byli oba myslitelé chápáni v úzkém vztahu.

ⁱ V řeckém textu je slovo ἐκείνος, a není tak přímo zřejmé, ke kterému z obou myslitelů se text vztahuje. Vzhledem k celému kontextu se však lze domnívat, že zastupuje Anaxagoru. Příklad se zlatem navíc užívá v referenci o Anaxagorovi i Diogenés Laertios (*DL* II,8 = *DK* 59 A 1).

ⁱⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 27,11-23 = část *DK* 59 A 41.

Zároveň se zde může nalézat argument pro výklad τὸ ἄπειρον ve smyslu směsi protikladů, které se z ní věčným pohybem oddělují.

Na uvedeném srovnání výskytlů u Aristotela a Theofrasta pak lze vyslovit problematickou domněnku, že to mohl být skutečně až Theofrastos, nebo některý z peripatetiků, kdo Anaximandrovi přiřadil τὸ ἄπειρον jako princip. Substantivum τὸ ἄπειρον se středním členem τὸ bude navíc vůbec pozdní, neboť určité členy se začaly objevovat až později. Zdá se proto, že celý termín byl „vytvořen“ až následně.

Proti tomu lze ovšem argumentovat tím, že jak Simplicios, tak Hippolytos uvádějí, že Anaximandros měl jako první dát počátku „toto jméno“. Jedná se o známou kontroverzi, neboť není jasné, zda věta referuje o termínu ἀρχή nebo τὸ ἄπειρον. Jedno z možných čtení by přitom znamenalo, že Anaximandros měl jako první nazývat počátek právě slovem τὸ ἄπειρον. Celý problém v syntaxi však není uspokojivě řešitelný pro žádnou ze stran a daný protiargument tak nemusí být silný.

Můžeme se proto domnívat, že Theofrastos mohl „vytvořit“ Anaximandrov princip v rámci systematizace předchůdců v *Názorech přírodovědeckých* (Φυσικῶν δόξαι), kdy u každého systematicky uváděl jeho údajnou ἀρχή. Pokud v I. knize svého spisu, která pojednávala o „počátcích“, vyjmenovával jednotlivé předchůdce, přičemž ke každému přiřadil jeho údajnou ἀρχή, není možné, že ji v případě Anaximandra „vytvořil“? Viděli jsme, že τὸ ἄπειρον je opakovaně uváděno jako Mílétanův „počátek a prvek“ až v textech, které vycházely z Theofrasta. Pokud tomu tak bylo, otázkou je, zda Theofrastos jednal svévolně bez textové opory, nebo na základě určitého důvodu. Domníváme se, že tak opravdu neučinil svévolně, ale měl k tomu vodítko.ⁱ

ⁱ Srov. Hobza, P., jr., 2004, s. 909, 916.

Adjektivum

Pokud je správný náš dohad, že Theofrastos „vytvořil“ Anaximandrův princip, je možné, že vycházel z konkrétního termínu či popisu, který měl k dispozici. Lze se domnívat, že Anaximandros místo substantiva mohl spíše užít adjektivní či adverbiální tvar.ⁱ Až Theofrastos, který se o toto adjektivum opíral, z něho mohl, v rámci systematizace myšlení předchůdců, vytvořit substantivum τὸ ἄπειρον.

Je nicméně překvapivé, že jen málokterí ze soudobých badatelů problematizovali legitimitu termínu τὸ ἄπειρον jako Anaximandova principu. Výjimku tvoří zejména C. J. De Vogel a E. A. Havelock, kteří se domnívají, že Anaximandros užil daný termín pouze v adjektivním významu. Zatímco E. Havelock rozsáhle argumentuje, že Anaximandros neužil τὸ ἄπειρον jako substantivum, ale jako atribut, De Vogel si všímá především výše uváděné pasáže z Fyziky (*Phys.* 203a17-18), podle níž τὸ ἄπειρον mělo hrát roli vlastnosti „jiné přirozenosti“ náležející prvkům.ⁱⁱ

Takovým původním tvarem by mohlo být adjektivum ἄπειρος, které potkáváme v Simpliciově referátu *DK* 12 A 9. Než Simplicios postupně přejde k citaci z Anaximandra, uvádí, že Anaximandrův princip nebyl žádným z takzvaných prvků, ale „jakási jiná přirozenost, která je bezmezná“ (ἐτέραν τινὰ φύσιν ἄπειρον). Může se zdát, že se jedná pouze o rozvedení principu z předchozí věty. Vzhledem k tomu, že ale nevíme, kde začíná Anaximandrův zlomek, nelze vyloučit ani to, že právě zde jsou zachována původní slova, nebo alespoň jejich ozvěna. Samotné

ⁱ F. Solmsen (1962, s. 114) se naopak domnívá, že zatímco pro Anaximandra τὸ ἄπειρον zastupovalo subjekt, pro pozdní myslitele mělo již funkci predikátu.

ⁱⁱ Srov. Couprie, D. L., 2011, s. 94-95; De Vogel, C. J., 1957, s. 6-7; Havelock, E. A., 1983, s. 53-55, 59.

sdělení zlomku se může odvíjet právě od „přirozenosti, která je bezmezná“. K tomu by mohlo nasvědčovat i uvození „říká“ (λέγει), zakončené opakováním (λέγων). Simplicios tak mohl dané spojení užít jako parafrázi před samotným citátem.ⁱ

Zmíněná „přirozenost“, φύσις, v daném kontextu pochopitelně odráží peripatetický výklad, který lze dobře dokladovat v *Metafyzice*, kde Aristotelés představuje své pochopení předchůdců a uvádí „přirozenost“ v souvislosti s prvky.ⁱⁱ K prvkům je „přirozenost“ řazena i ve 4. kapitole V. knihy *Metafyziky*. Termín je zde užit pouze v rámci peripatetického slovníku a artikulace celé koncepce. Pokud by přesto nevyjadřoval pouze peripatetický postoj, mohl by nést i původní konotace. Termín φύσις je totiž dříve doložen pouze na jednom místě u Homéraⁱⁱⁱ a dále opakovaně až u Hérakleita z Efesu.^{iv} Jeho naprosto samozřejmé užití Hérakleitem však může napovídat, že mohl být užit i Mílét'any.

Pokud bylo substantivum τὸ ἄπειρον odvozeno z původního adjektiva ἄπειρος, které se mohlo vztahovat například právě ke slovu φύσις, podporovalo by to představu, že Mílét'an popisoval vznik světa v analogii s biologickým rozením. V tomto smyslu bychom pak mohli vyložit termín τὸ γόνιμον z prvních fází kosmogonie jako „semeno“ či „zárodek“. Svět by podobně jako živý organismus rostl ze semene či zárodku. Bezmezná vitální síla, φύσις ἄπειρος, mohla být v tomto smyslu asociována

ⁱ Srov. Kahn, Ch. H., 1960, s. 166-167.

ⁱⁱ Aristotelés, *Met.* I,3,983b6 = DK 11 A 12: „Většina těch, kdo se první zabývali filosofií, se domnívala, že počátky věcí jsou jen v podobě látky. Neboť to, z čeho všechny věci jsou a z čeho nejprve vznikají i do čeho nakonec zanikají - přičemž podstata trvá a mění se jen ve svých stavech - to nazývají prvkem a počátkem jsoucen. Proto se domnívají, že nic nevzniká, ani nehyne, jelikož se vždy uchovává takováto přirozenost...“

ⁱⁱⁱ Homér, *Od.* X,302-306.

^{iv} DK 22 B 1, DK 22 B 106, DK 22 B 112, DK 22 B 123.

s přírodní silou, zodpovědnou za veškerý vznik a růst, a jako vše obklopující zároveň nést konotace božství. V diverzifikaci světa mohla být reflektována jako pohyb v případě kamenů (jak ukazuje Thalés na příkladě magnetovce a jantaruⁱ), u rostlin a živých bytostí jako růst, nebo být patrná na dechu (téma Anaximena). Byla by vyjádřením spojení pohybu, tepla, duše, vzduchu a života. Když se postupem let původní významy vytratily, mohla být v rámci peripatetického systému a nauky o prvcích uvedena jako τὸ ἄπειρον.ⁱⁱ

Podobné úvahy jdou jistě za doloženou textovou evidencí. Pokud se zaměříme na to, co lze na základě dostupných textů tvrdit, domníváme se, že odmítnout termín τὸ ἄπειρον jako autenticky Anaximandrův, může být oprávněné. Zda se ale jednalo o důsledek zpodstatnění někdejšího adjektiva, o tom se lze jen dohadovat. Jeho spojení s termínem φύσις je již naprosto neprůkazné. Termín φύσις může sloužit pouze jako možná ilustrace či případná pomyslná sázka na původní význam. Přestože tedy není jisté, nakolik je spojení φύσις ἄπειρος blízké Anaximandrovu vyjádření, měli bychom se pokusit o rekonstrukci smyslu slova ἄπειρος. Dochované texty poukazují k tomu, že může být v úzkém vztahu k protikladům, které hrály v Mílét'anově myšlení klíčovou roli.

ⁱ Aristotelés, *De an.* I,5,411a7 = DK 11 A 22; *De an.* I,2,405a19 = DK 11 A 22; *DL* I,24 = DK 11 A 1.

ⁱⁱ Srov. Baldry, H. C., 1932, s. 27-34; Couprie, D. L., 2011, s. 95-96; Naddaf, G., 2005, s. 71-73.

Protiklady

Viděli jsme, že Aristotelés i Theofrastos shodně uváděli Anaximandra ve spojitosti s Anaxagorou vzhledem k pojetí vzniku jako „oddělování protikladů“. Jakkoli Aristotelés opět vede výklad vlastním směrem, zdá se, že tak či onak rozvádí, či přinejmenším akcentuje, autentický Anaximandrov postoj. Na významné úloze protikladů v Anaximandrově myšlení se přitom dochované texty shodují. A zatímco se v závěru Simplikiova referátu protiklady „oddělují“ (ἀποκρινομένων),ⁱ podle Aristotela měl Anaximandros patřit k těm, kteří „tvrdí, že protiklady se vydělují (ἐκκρίνεσθαι) z jedna, v němž jsou.“ⁱⁱ Pseudo-Plútarchos nejprve uvádí, že se z τὸ ἄπειρον měla odlučovat (ἀποκεκρίσθαι) nebesa a následně dodává, že „... to, co rodí teplo a chlad, se při vzniku tohoto světa odloučilo (ἀποκριθῆναι) z toho, co trvá, ...“ⁱⁱⁱ V rámci uvedeného překladu však protiklady původně v τὸ ἄπειρον nebyly, ale akcent byl kladen na to, z čeho protiklady vznikají (τὸ γόνιμον). Pokud bychom však větu z Pseudo-Plútarcha přeložili jiným způsobem: „Říká pak, že to, co plodí, se při vzniku tohoto světa odloučilo z věčného tepla a chladu, ...“, pak by se „to, co rodí“ (τὸ γόνιμον) odloučilo právě z protikladů tepla a chladu. Oba protiklady, teplo a chlad (τὸ θερμὸν a τὸ ψυχρόν), které zmiňuje Pseudo-Plútarchos, potvrzuje v souvislosti s nebem i Áetios.^{iv} Simplikios ve výčtu protikladů přidává i druhou

ⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,13 = DK 12 A 9.

ⁱⁱ Aristotelés, *Phys.* 187a20–21 = DK 12 A 9.

ⁱⁱⁱ Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10.

^{iv} Áetios, *Plac.* II,11,5 = DK 12 A 17a.

z obvyklých dvojic (sucho, vlhko) a navíc dodává důležitý dodatek: „a ostatní“.ⁱ

V dalším pokračování Pseudo-Plútarchovy zprávy jsou zmíněny i konkrétní podoby protikladů - oheň planoucí sféry a vzduch kolem Země. Z nich se následně vytvoří nebeská tělesa a prvotní vlhkost, jejímž pozůstatkem bude následně moře a celá atmosféra. V této souvislosti si musíme být vědomi, že původní protiklady nejspíše původně neznamenalaly kvality, ale konkrétní věci. Pokud Simplikios do výčtu dvou obvyklých párových protikladů zahrne i „ostatní“, lze soudit, že mezi ně mohly být začleněny všechny věci světa. Až později se počet protikladů ustálil v nauce o prvcích, kde je u Aristotela každý ze čtyř prvků vymezen na pozadí párových dvojic protikladů tepla-chladu a sucha-vlhka, přičemž je na nich závislý i samotný počet prvků.ⁱⁱ

Protiklady mohou hrát zásadní roli i v proslulém Simplikiově referátu DK 12 A 9. Domníváme se, že Simplikios cituje Anaximandra proto, aby na konkrétním textu ukázal, proč Anaximandrov „počátek a prvek“ nebyl žádným z takzvaných prvků, ale jinou přirozeností, která je bezmezná. Pokud se totiž prvky navzájem proměňují, nemůže být jeden z nich pokládán za „podklad“. Navíc je způsob vzniku dán nikoli proměnou prvku, ale právě oddělováním protikladů.

V textu referátu se tvrdí, že z τὸ ἄπειρον „vznikají všechna nebesa a světy v nich“, (οὐρανούς καὶ κόσμους). Jak jsem ovšem dříve poukázal,ⁱⁱⁱ vyložíme-li termín κόσμοι ve smyslu „prvky“, podobně jako lze dokladovat u Plútarcha ve spise *De E apud delphos*,^{iv} můžeme se domnívat, že Simplikios sděluje, že podle Anaximandra z „přirozenosti,

ⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 150,22-24 = DK 12 A 9.

ⁱⁱ Srov. Kahn, Ch. H., 1960, s. 40-42; KRS, 2004, s. 156; Naddaf, G., 2005, s. 71.

ⁱⁱⁱ Srov. Kočandrle, R., 2010, s. 141-142.

^{iv} Plútarchos, *De E* 389f3-390a10.

kteřá je bezmezná, vznikají všechna nebesa a prvky, ze kterých následně vznikají a opět do nich zanikají jsoucí věci, podle řádu času, když se prvky vzájemně proměňují.“ Vztahují-li se slova zlomku skutečně k prvkům, lze předpokládat, že je Theofrastos zároveň pokládal za vzniklé z protikladů. Přestože protiklady nejsou dříve v textu zmíněny, jsou uvedeny v dovětku celého referátu jako explicitní vysvětlení vzniku. Jedná se přitom právě o dovození výše zmíněné přirozenosti, která je bezmezná. Právě z ní mají přitom vznikat „nebesa a prvky (světy)“.

Na tomto místě ovšem nelze Theofrastovi podsouvat, že by τὸ ἄπειρον mělo podle něho přímou vazbu k protikladům, či je zastupovalo. Uvedenou skutečnost by jistě uvedl, a navíc je u doxografie patrná nejasnost v celém pojetí. Na druhou stranu se však může jednat o „probleskování“ původní koncepce v rámci nové terminologie a výkladu.

Ačkoli nemůžeme mít přesnější představu o původních Anaximandrových protikladech, Augustin upozorňuje, že podle Anaximandra věci nevznikaly z jednoho principu, ale naopak každá ze svých vlastních bezmezných principů.ⁱ Nemohou být těmito bezmeznými principy právě protiklady? Ovšem ve své původní archaické podobě ve významu konkrétních věcí? A nepřehlédli navíc peripatetici k pýthagorejským principům πέρας - ἄπειρον? Ačkoli u pýthagorejců představují spíše existující extrémní hranice, v íónském myšlení by se jednalo o plynulé škály.ⁱⁱ

Možné vodítko můžeme nalézt na začátku Anaximenova zlomku DK 13 B 1, kde se mění akcent z původních protikladů jako základu vznikání k jedné substanci - vzduchu:

ⁱ Augustinus, *De civ. dei* VIII, 2 = DK 12 A 17.

ⁱⁱ Srov. Kratochvíl, Z., 2010, s. 251-252.

„Nebo jak se domníval starý Anaximénés, nemějme chladné a teplé za součást podstaty, ale za společné stavy látky, které nastávají při jejich proměnách.“ⁱ

Protiklady jsou nově vymezeny až jako důsledky proměny jedné substance. Τὸ ἄπειρον by tak jako „jiná bezmezná přirozenost“ nemuselo být opisem pro jednu neurčitou substanci, ve smyslu odlišení od Anaximénovu vzduchu, jak uvádí Simplikios.ⁱⁱ Spíše by se mohlo jednat o termín postihující možnost každé difference. Zahrnovalo by „bezmezné“ difference, díky nimž vše vzniká a zároveň zaniká. Anaximandrov text mohl vydat svědectví o bezmezných proměnách všeho, přecházení jednoho protikladu ve druhý, jaké je možná znění i proslulého Anaximandrova zlomku. Podobně Hérakleitův zlomek DK 22 B 126 nepoukazuje k některému z protikladů, ale k jejich vzájemné proměně. Theofrastos pak nemohl v souvislosti s Anaximandrem ukázat na konkrétní prvek, ale právě k bezmeznosti, z níž jednotlivé prvky vznikají.ⁱⁱⁱ

Bezmezná přirozenost

Obrat „přirozenost, která je bezmezná“ může být pozdním peripatetickým popisem vzniku všech věcí z jejich vlastních bezmezných principů. Bezmeznými principy mohou být přeneseně míněny všechny protiklady, představující nejzákladnější difference vedoucí ke vzniku a zároveň zániku. Jak jsme uvedli, nejspíše si na tomto místě musíme

ⁱ Plútarchos, *De prim. frig.* 7,947f = DK 13 B 1.

ⁱⁱ Simplikios, *In Arist. Phys.* 24,26 = DK 13 A 5: „Anaximénés z Miletu, syn Eurystratův, byl druhem Anaximandrovým. I on tvrdí, že základní přirozenost je jedna a bezmezná, stejně jako Anaximandros. Ne však neurčitá, jako u Anaximandra, ale určitá, neboť tvrdí, že je jí vzduch.“

ⁱⁱⁱ Srov. Kratochvíl, Z., 2010, s. 252.

představit zcela konkrétní věci, nebo jejich části, a nikoli abstraktní pojmy. Podobně jako se vyjadřuje Hérakleitos z Efesu. Čtyři tradiční protiklady budou až pozdním zúženým a ustáleným popisem někdejších nespočetných diferencí. Bezmezné tak u Anaximandra může vystupovat hned na několika úrovních zároveň. Každá věc vzniká a opět zaniká na základě svých principů, kterých je nespočet. I difference jsou bezmezné, neboť jako takové jsou spojitě: představují škálu. Podobně jako když Hérakleitos zaznamenává cyklus proměny protikladů, kdy se chladné zahřívá, horké ochlazuje, vlhké vysušuje a seschlé zvlhčuje.ⁱ Konečně, bezmezný je i samotný vznik a zánik.ⁱⁱ

Vše na světě je vymezené svými differencemi, díky nimž je jedinečné a dočasné. Protiklady se zakládají průběhem a jako takové jsou projevem svého zdroje. Jsme si vědomi, že se slovem „difference“ a celým popisem pokoušíme novou terminologií pouze rámcově zachytit tušenou myšlenku archaické doby. Přesto, τὸ ἄπειρον může být pozdním substantivem vyjadřujícím bezmezné difference, bezmezné rozpětí protikladů. V tomto smyslu mohl Anaximandros popisovat všechny cykly světa. Již Hérakleitos z Efesu uvedený způsob myšlení více než zhodnotí, přičemž na něho dále naváže celá filosofická tradice.

Vznik ve smyslu oddělování protikladů je možné v jádru přiblížit na základě Pseudo-Plútarchovy zprávy o Anaximandrově kosmogonii. Jak jsme viděli, lze předložit i následující znění:

„Říká pak, že to, co plodí, se při vzniku tohoto světa odloučilo z věčného tepla a chladu, a z něj vyrostla kolem vzduchu, který je okolo země, jakási planoucí sféra, jako kůra kolem stromu.“ⁱⁱⁱ

ⁱ DK 22 B 126.

ⁱⁱ Srov. Kratochvíl, Z., 2010, s. 252-254, 257-260.

ⁱⁱⁱ Pseudo-Plútarchos, *Strom*. 2 = DK 12 A 10.

Z věčných protikladů se v prvních fázích kosmogonie odloučilo „to, co plodí“, (τὸ γόνιμον), které se následně přeměnilo v planoucí sféru kolem vzduchu. Tím věčným jsou právě protiklady, na nichž se vše zakládá. Ačkoli Pseudo-Plútarchos píše o odloučení toho, „co plodí“, děje se tak již na základě diferencovaných pólů tepla a chladu. Protiklady se oddělí možná jako výraz spontaneity bezmezné přirozenosti. Nemusí se však jednat o jejich oddělení z pomyslné směsi, ale oddělení jednoho od druhého. Tím dojde k ustavení škály, na níž se difference projevují. Věčný pohyb, kterým má k oddělování docházet, může tlumočit bezmezné ustavované rozpětí protikladů. Jakoby na počátku světa došlo k ohřevu, odlišení teplotních pólů, k oddělení protikladů od sebe a založení určitosti v původní bezmezné neurčitosti. Vznik je doslovným vyhraněním se vůči nerozlišené bezmeznosti. Zároveň je převahou určitých protikladů, ale tím i bezprávím vůči ostatním, jak pojednává Anaximandův zlomek DK 12 B 1. Podle „pořadí času“ se musí tenze vyrovnat zpět k někdejší bezmezné neurčitosti. Vzmach k existenci je vypětím, které se musí dříve nebo později vyčerpat a ustát.

Každý další krok diferenciací světa od původního oddělení protikladů tepla a chladu, nebo konkrétně ohně a vzduchu, je pokračováním původní difference, vedoucí ke vzniku fenomenálního světa. Zachovává se a stále vždy znovu ustavuje v rámci vzniku země a moře, jednotlivých meteorologických fenoménů i živých bytostí. Je akcentem na „život“. Τὸ ἄπειρον je jako Anaximenův oduševňující vzduch součástí světa, který ještě nelze rozdělit na sublunární a nadlunární oblasti. Jako možnost všech diferencí se zakládá zevnitř každé věci. Je všudypřítomná a v tomto smyslu vše „objímá a řídí“.ⁱ „Princip“ světa se nemůže nalézat vně světa, tak jak se

ⁱ Aristotelés, *Phys.* III,4,203b14 = DK 12 A 15.

se domnívá většina soudobých interpretů.ⁱ Svět je naopak projevem této „bezmezné přirozenosti“. Podle řádu času z ní povstává vše, co opět zaniká. A pokud Hérakleitos z Efesu přímo rozvíjí základní motivy Anaximandrova myšlení, může být jeho důraz na protiklady a současně jejich jednotu vyústěním celé koncepce. Τὸ ἄπειρον by tak mohlo stát v pozadí „jednoty protikladů“.

Nezrozené a nezanikající τὸ ἄπειρον je nejzazším odkazem k velkoleposti projevu života. Je výrazem bezmezné moci přírody. Odkazem k božství.

Seznam zkratek citovaných děl

DK - Diels, H., Kranz, W., 2004/2005, *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, I-III, Zürich.

KRS - Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M., 2004, *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*, překl. F. Karfik, P. Kolev, T. Vitek, Praha.

LSJ - Liddell, H. G., Scott, R., 1996, *A Greek-English Lexicon*, With a Revised Supplement: Jones, H. S., McKenzie, R., Oxford.

Áetios

Plac. - *Placita philosophorum*

Alexandros z Afrodisiady

ⁱ Jednu z výjimek představuje Bicknell, P. J., 1966.

In Arist. Met. – In Aristotelis Metaphysica commentaria

Aristotelés

De an. – De anima

De gener. et corr. – De generatione et corruptione

Met. – Metaphysica

Phys. – Physica

Augustinus

De civ. dei – De civitate dei

Pseudo-Aristotelés

MXG – De Melisso, Xenophane, Gorgia

Diogenés Laertios

DL – Diogenis Laertii Vitae philosophorum

Hippolytos

Ref. – Refutatio omnium haeresium

Homér

Od. – Odyssea

Plútarchos

De E – De E apud Delphos

De prim. frig. – De primo frigido

Pseudo-Plútarchos

Strom. – Stromata

Simplikios

In Arist. De caelo – In Aristotelis De caelo commentaria

In Arist. Phys. – In Aristotelis Physicorum libros commentaria

Seznam použité literatury

Prameny

Diels, H., Kranz, W., 2004/2005, *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, I-III, Zürich.

Slovníky

Liddell, H. G., Scott, R., 1996, *A Greek-English Lexicon*, With a Revised Supplement: Jones, H. S., McKenzie, R., Oxford.

Sekundární literatura

Baldry, H. C., 1932, „Embryological Analogies in Presocratic Cosmogony“, in: *Classical Quarterly*, 26, s. 27–34.

Bicknell, P. J., 1966, „TO ΑΠΕΙΡΟΝ, ΑΠΕΙΡΟΣ ΑΗΡ and ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΝ“, in: *Acta Classica* 9, s. 27–48.

Blanck, H., 1997, Anaximander in Taormina, *Mitteilungen des deutschen archäologischen Institut (Römische Abteilung)*, 104, s. 507–511.

Couprie, D. L., 2011, *Heaven and Earth in Ancient Greek Cosmology from Thales to Heraclides Ponticus*, New York.

Dancy, R. M., 1989, Thales, Anaximander, and Infinity, *Apeiron* 22, s. 149–190.

De Vogel, C. J., 1957, *Greek Philosophy. A Collection of Texts Selected and Supplied with Some Notes and Explanations*, I: *Thales to Plato*, Leiden.

Gottschalk, H. B., 1965, Anaximander's Apeiron, *Phronesis* 10, s. 37–53.

Graham, D. W., 2006, *Explaining the Cosmos. The Ionian Tradition of Scientific Philosophy*, Princeton.

Havelock, E. A., 1983, The Linguistic Task of the Presocratics, in: Robb, K. (ed.), *Language and Thought in Early Greek Philosophy*, La Salle, Illinois, s. 7–82.

Hobza jr., P., 2004, Aristotelés a Theofrastos jako tvůrci mílétské filosofie, *Filosofický časopis* 6, s. 889–924.

Kahn, Ch. H., 1960, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, New York.

Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M., 2004, *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*, překl. F. Karfík, P. Kolev, T. Vitek, Praha.

Kočandrle, R., 2008, *Fysis iónských myslitelů. Rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*, Červený Kostelec.

Kočandrle, R., 2010, *Anaximandros z Mílétu*, Červený Kostelec.

Kratochvíl, Z., 2010, *Mezi mořem a nebem. Odkaz iónské archaické vnímavosti*, Červený Kostelec.

Naddaf, G., 2005, *The Greek Concept of Nature*, New York.

Solmsen, F., 1962, Anaximander's Infinite: Traces and Influences, *Archiv für Geschichte der Philosophie* 44, s. 109–13